

Erityistä tukea tarvitsevat päihteitä ongelmallisesti käyttävät asiakkaat sosiaalityöntekijöiden tulkinnoissa

KATJA KUUSISTO & EEVA EKQVIST & LAURA KALLIOMAA-PUHA

Vuonna 2015 voimaan tulleessa sosiaalihuoltolaissa esiteltiin kategoria erityistä tukea tarvitsevasta asiakkaasta, jonka oikeuksien turvaamiseen on sekä lupa että velvollisuus käyttää enemmän voimavaroja kuin muille. Artikkelissa tarkastellaan sosiaalityöntekijöiden tulkintoja siitä, milloin päihteitä käyttävän asiakkaan nähdään olevan erityisen tuen tarpeessa, ja tutkitaan, mitä tunnistamisesta on seurannut käytännön työssä asiakasryhmän parissa. Haasteet palvelutarpeiden tulkinnessa lisäävät riskiä päihteitä ongelmallisesti käyttävien asiakkaiden väliinpuotoamiselle palvelujärjestelmästä.

.....
English summary at the end of the article

Johdanto

1980-luvun alussa säädetty sosiaalihuoltolaki (710/1982) korvattiin uudella lailla vuonna 2014 (1301/2014). Lakia koskevassa hallituksen esityksessä todettiin, että monet muutokset olivat tehneet vanhasta sosiaalihuoltolaista pirstaleisen eikä se enää palvellut kaikkia ryhmiä optimaalisesti. Lain vaikean sovellettavuuden nähtiin aiheuttavan asiakkaiden väliinpuotoamisia palvelujärjestelmästä. (HE 164/2014, 75–76.)

Lainsäädäntöuudistuksen tavoitteena oli vahvistaa sosiaalihuoltolain asemaa keskeisenä yleislakina ja siirtää painopistettä erityispalveluista yleispalveluihin, korjaavista toimista hyvinvoinnin edistämiseen ja ennaltaehkäisyyn, vahvistaa asiakkaiden yhdenvertaisuutta ja tiivistää viranomaisten moniammatillista yhteistyötä (HE 164/2014, 80–81). Katja Kuusiston ja Laura Kalliomaa-Puhan (2019) mukaan lakimuutos ilmentää sosiaalihuollon, sen tehtävien ja vastuiden muutosta myös ideologisella tasolla. Lain kantavana periaatteena on asiakaslähtöisyyden, kokonaisvaltaisuuden ja osallisuuden edistäminen (HE 164/2014, 80–81). Hallituksen esityksessä todettiin, että ”[u]udistuksella halutaan

parantaa kaikkein heikoimmassa asemassa olevien henkilöiden asemaa ja perusoikeuksien toteutumista” (HE 164/2014, 90).

Sosiaalihuoltolaissa (jatkossa SHL) luotiin uusi kategoria, *erityistä tukea tarvitsevat asiakkaat*. Erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan kuvataan olevan henkilö, ”jolla on erityisiä vaikeuksia hakea ja saada tarvitsemiaan sosiaali- ja terveystalvija kognitiivisen tai psyykkisen vamman tai sairauden, päihteiden ongelmakäytön, usean yhtäaikaisten tuen tarpeen tai muun syyn vuoksi” (SHL 3 §). Hallituksen esitys (164/2014, 99) nostaa tärkeimmäksi tunnusmerkiksi useasta syystä johtuvan avun tarpeen, mikä voi vaikeuttaa asioiden hoitamista ja palveluihin pääsyä. Huolimatta siitä, että SHL on ollut voimassa jo varsin pitkään, lain tarkoittamaa erityisen tuen tarpeessa olevien tutkimusta ei ole juurikaan tehty. Erityisen tuen tarpeen käsitettä on tulkittu työntekijöiden kuvaamana rajatuissa asiakasryhmissä, kuten päihteitä ongelmallisesti käyttävät sosiaalityön asiakkaat (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019), pakolaiset ja ihmiskaupan uhrit (Pesonen 2019) sekä toimeentulotuen asiakkaat (Leppäkoski 2018). Käsitettä on jäsenneily myös katsauksessa aikuissosiaalityön

asiakkaiden palvelutarpeen arvioinnin kontekstissa (Kuorelahti & Volanto 2019). Sosiaaliamies-toiminnassa on tarkasteltu erityisen tuen tarpeiden huomioon ottamista palveluissa ja niiden kehittämässä (Hiekkä & Talvensola 2019). Selvityksessä erityisen tuen tarpeet liitettiin pääsääntöisesti päihde- ja mielenterveysongelmiin ja asiakasryhmän palveluiden seurannassa ja kehittämisessä havaittiin puutteita ja kuntakohtaista vaihtelua, joiden seurauksena annettiin toimenpidesuositus kehittää tapoja vastata tähän ongelmaan. Valtioneuvosto tunnisti tämän tutkimustarpeen ja asetti vuonna 2020 rahoitusinstrumentissaan sosiaalityön yliopistolliselle tutkimukselle erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden elämäntilanteet ja palvelutarpeet yhdeksi haun painopistealueeksi (STM).

Päihdeitä ongelmallisesti käyttävät mainittiin yhtenä tyypillisinä ryhmänä, jolla erityistä tukea tarvitsevan kriteerit usein täyttyvät (HE 164/2014, 99). Vaikka SHL (1301/2014) ja HE (164/2014) käyttävät käsitettä ”päihdeiden ongelmakäyttö”, viittaamme tässä artikkelissa tällaisiin henkilöihin käsitteellä ”päihdeitä käyttävä” asiakas. Tällä tarkoitamme poikkeuksetta henkilöä, jonka päihdeidenkäyttö on ongelmallista, kun sitä tarkastellaan vastaajana toimineiden sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta. Ongelmallinen päihdeikäyttö voi aiheuttaa erityisen tuen tarvetta, jotta asiakas löytää palvelut, osaa hakea niitä ja pääsee niiden piiriin (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019, 93). Vaikka hyvinvointivaltion perusta on rakentunut sosiaali- ja terveystalouden tasa-arvoiselle saatavuudelle (Harisalo & Miettinen 2004), päihdeitä käyttävien palvelutarpeeseen vastaamisessa on ollut merkittäviä haasteita (Kaukonen 2019; Leppo & Perälä 2017; Partanen & Kuussaari 2019; Pehkonen ym. 2019; Poikonen & Kekoni 2019). Lakien takamiin oikeuksiin pääsyä haastaa palvelutarpeen ja tarjonnan kohtaamattomuus sekä vaikeudet hoitoon pääsyssä (ks. Pehkonen ym. 2019, 10–12). Päihdeitä käyttävien asiakkaiden aseman heikentymiseen ovat vaikuttaneet useat yhteiskunnalliseen toimintaympäristöön, lainsäädäntöön ja hoitojärjestelmään liittyvät muutokset. Päihdetyötä tehdään markkinoistuneessa ympäristössä, jossa työntekijät tasapainoilevat asiakkaan oikeuksien, ammattieettisten valintojen, lainsäädännön ja palveluiden tilaajan vaatimusten ristipaineissa. (Edman & Stenius 2007; Julkunen & Saari 2013; Poikonen 2013; Kuusisto & Ranta 2020.)

Päihdehuoltolain (41/1986) mukaan asiakkaalla on subjektiivinen oikeus saada huoltoa avun, tuen

ja hoidon tarpeen mukaisesti (KHO 22.9.2000 T 2366; Poikonen 2017). Sosiaalityöntekijällä on eettisesti vastuullinen rooli haastavissa asemiä olevien asiakkaiden hyvinvoinnin tukemisessa, ja häneltä vaaditaan osaamista asiakkaan kohtaamisessa, palvelutarpeiden tunnistamisessa ja niihin vastaamisessa sekä asiakkaiden osallisuutta ja oikeuksia puolustavassa rakenteellisessa vaikuttamisessa.

Aiemmassa tutkimuksessa (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019) havaittiin, että erityistä tukea tarvitseva asiakas tunnistettiin käsitteenä hyvin. Vaikka päihdeongelma ei aina tarkoitaakaan erityisen tuen tarvetta, moni sosiaalityöntekijä tunnisti heitä omissa, päihdeitä käyttävissä asiakkaissaan. Säännös erityisen tuen tarpeesta voidaan nähdä laajennettuna mahdollisuutena tuen ja palveluiden järjestämiseen myös ennaltaehkäisevästi (ks. Kuorelahti & Volanto 2019). Keinot tukea tätä asiakasryhmää SHL:n avulla tunnettiin kuitenkin heikosti. Jopa kolmannes tutkimukseen osallistuneista sosiaalityöntekijöistä koki, etteivät mahdollisuudet tukea asiakasta ole erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan käsitteen myötä lisääntyneet. Joka kymmenes sosiaalityöntekijä ei osannut myöskään sanoa, onko heillä erityistä tukea tarvitsevia päihdeitä käyttäviä asiakkaita ylipäättään. Siitä huolimatta, että laki tarjoaa useita keinoja erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden tilanteiden parantamiseen, tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että keinot tukea ovat verrattain huonosti tunnettuja ja vielä heikommin niitä on otettu käyttöön tuen tarpeessa olevien päihdeitä käyttävien asiakkaiden kohdalla. (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019.) Voikin olla, että heidän tunnistamisessaan erityistä tukea tarvitsevan kategoriaan on haasteita (ks. Kuorelahti & Volanto 2019, 79–81; Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019) ja asiakkaan piirteitä tai lain tarjoaman käsitteen rajoja ei tunneta riittävästi.

Lain tulkinnassa, harkinnassa sekä palvelupäästösten tekemisessä SHL:a soveltava sosiaalityöntekijä asettuu keskeiseen rooliin (SHL 42 §; Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019). Siksi on tärkeää tarkastella niitä piirteitä, joiden sosiaalityöntekijät kokevat oikeuttavan erityisen tuen tarjoamiseen päihdeitä käyttävän asiakkaan kohdalla. Asiakkaan etuun nojaava positiivinen tulkinta palvelutarpeesta voi parhaimmillaan ohjata laajempaan lain antaman keinovalikoiman käyttöön. Tärkeää on sosiaalityöntekijän tekemä yksilöllinen arvio asiakkaan tuen tarpeesta ja siitä, tarvitseeko hän erityistä tukea saadakseen palveluita, joihin hänel-

lä on oikeus lainsäädännön perusteella (Sosiaalihuoltolain soveltamisopas, 26–27). Mikäli asiakas luokitellaan erityistä tukea tarvitseväksi, hänen oikeuksiensa turvaamiseen on sekä lupa että velvollisuus käyttää enemmän voimavaroja kuin muille. Siten erityisen tuen tarpeessa olevan kategoriaan pääsemisellä on merkitystä asiakkaan pääsemiseksi päihdepalveluiden piiriin.

Tässä artikkelissa tarkastelemme *sosiaalityöntekijöiden tulkintoja siitä, milloin päihkeitä ongelmallisesti käyttävä asiakas nähdään erityisen tuen tarpeessa olevana*. Näemme määrittelyn kriittisenä kohtana asiakkaan pääsemiselle erityistä tukea tarvitsevan kategoriaan ja edelleen palvelujen piiriin (Blomgren 2016, 59). Tulkinta vaikuttaa myös päihkeitä käyttävien asiakkaiden ryhmän sisällä, jolloin erityistä tukea tarvitsevan rajanveto voi joko tarjota pääsyn palvelun piiriin tai luoda riskin putoamiselle kevyemmän tuen piiriin tai jopa palvelujen ulkopuolelle. Tarkastelemme lisäksi sitä, *mitä erityistä tukea tarvitsevien, päihkeitä ongelmallisesti käyttävien asiakkaiden tunnistamisesta on koettu seuranneen*. Kun asiakasryhmän sosiaalisten oikeuksien toteutuminen on ollut heikkoa jo aiemmin (Kaukonen 2019), on heidän oikeuksiensa vahvistamiseen kiinnitettävä erityistä huomiota.

Tutkimuksen toteuttaminen

Tutkimusasetelma ja aineisto

Tutkimuksen aineisto koottiin tutkimushankkeessa, jossa selvitettiin, miten SHL:n sosiaalityölle tuoma keinovalikoima, kuten ilmoitusvelvollisuus ja -oikeus (35 §), monialainen yhteistyö (40 §), omatyöntekijäisyys (42 §), määrääjat (45 §) sekä hoidon ja huolenpidon turvaavat päätökset (46 §), on otettu käyttöön kuntien sosiaalityössä päihkeitä käyttävien asiakkaiden kohdalla ja miten lakia sovelletaan päihdehuollon kontekstissa. Alue on varsin vähän tutkittu (vrt. Kuusisto & Kallioma-Puha 2019). Hankkeessa tavoiteltiin sosiaalityöntekijöiden kokemuksia uuden lain ja sen tarjoamien keinojen vaikutuksista päihkeitä käyttävien asiakkaiden tilanteisiin, oikeuksiin ja asemaan. (Kuusisto & Kallioma-Puha 2019, 87.)

Perusjoukoksi valittiin viisi vuosina 2017–2019 valmistellun maakuntaudistuksen (HE 15/2017) mukaista maakuntaa eri puolilta Suomea ja näiden maakuntien nykyiset kunnat. Sähköinen lomakekysely toteutettiin ajalla 21.6.–

10.9.2017, ja se kohdistui tutkimuskuntien sosiaalityön henkilöstöön. Sosiaalityöntekijöille lähetettiin kyselylinkin sisältävä sähköpostiviesti kunnan sosiaalipalveluiden esimiestasolta. Kohderyhmänä oli tutkimuskuntien palveluksessa olevat, asiakastyötä tekevät ja päihkeitä käyttäviä asiakkaita kohtaavat sosiaalityöntekijät. Kyselyyn osallistui 164 vastaajaa. Heistä tämän tutkimuksen aineistona on 144 sosiaalityöntekijää, jotka vastasivat fokuksessa oleviin lomakekysymyksiin joko erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan tunnusmerkeistä (n = 142) tai tunnistamisesta seuranneista muutoksista työssään asiakasryhmän parissa (n = 46). Tutkimushankkeen muista tuloksista on raportoitu toisaalla (ks. Kuusisto & Kallioma-Puha 2019). Päihkeitä käyttäviä asiakkaita kohdataan laajasti sosiaalityön eri osa-alueilla. Tutkimus kertoo suhteellisen kattavalla otannalla kuntien sosiaalityöntekijöiden kokemuksista SHL:n käytöstä ja soveltamisesta näiden asiakkaiden kohdalla.

Analyysin kuvaus

Tutkimus tuotti kvantitatiivista ja kvalitatiivista aineistoa. Kvantitatiivinen jakaumien tarkastelu kohdentui kahteen kysymykseen, joissa selvitimme, 1) oliko sosiaalityöntekijä tunnistanut päihkeitä käyttäviä asiakkaitaan erityistä tukea tarvitseviksi ja 2) mahdollistaako erityistä tukea vaativan, *päihkeitä käyttävän*, asiakkaan tunnistaminen hänen tukemistaan. Lisäksi työntekijöille esitettiin väittämiä, jotka pohjautuivat SHL:n luomiin uusiin keinoihin erityisen tuen tarpeessa olevien asiakkaiden auttamiseksi.

Väittämät olivat seuraavat:

- erityistä tukea tarvitsevien päihkeitä käyttävien asiakkaiden omatyöntekijä on sosiaalityöntekijä
- asiakkaiden päätökset tekee sosiaalityöntekijä
- asiakassuunnitelmaan kirjataan palvelut tarkemmin kuin muilla asiakkailla
- asiakassuunnitelmassa erotellaan välttämättömät palvelut, joista päätökset tehdään SHL 46 § perusteella
- päihkeitä käyttävät asiakkaat saavat paremmin palveluita kuin ennen
- yhteistyö erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden kanssa töitä tekevien viranomaisten kesken on parantunut
- kunnassani seurataan erityistä tukea tarvitsevien päihkeitä käyttävien asiakkaiden hyvinvointia ja kehitetään heidän palveluitaan.

Väittämiä tarkasteltiin jakaumatasolla IBM SPSS Statistics 25 -tilasto-ohjelmalla. Vastajilla oli mahdollisuus eritellä myös, ”mitä muuta asiakkaan tunnistamisesta erityistä tukea tarvitsevan kategoriaan on seurannut”.

Tutkimuksen kvalitatiivisen aineiston muodostavat kyselylomakkeen avoimet kysymykset, joissa pyydettiin ”kuvaamaan millaiset päihteitä käyttävät asiakkaat ovat sosiaalityöntekijöiden mielestä erityistä tukea tarvitsevia”. Yksittäiset vastaukset olivat lyhyehköjä ja usein muodoltaan luettelomaisia. Kokonaisuaineisto oli 26 tekstisivua. Laadullista aineistoa luettiin useita kertoja kokonaiskuvan muodostamiseksi. Avovastauksia analysoidiin sisällönerittelyllä ja aineistolähtöisellä sisällönanalysillä Atlas.ti-ohjelmalla, jolloin aineiston piirteet kirkastuivat. Sosiaalityöntekijöiden tulkintoja erityisen tuen tarpeessa olevien päihteitä käyttävien asiakkaiden piirteistä ryhmiteltiin temaattisesti. (Krippendorff 2013; Tuomi & Sarajärvi 2009.) Analyysissa huomio kiinnittyi aineiston eroihin ja yhdenmukaisuuksiin, jotka muodostivat kokonaiskuvaa tutkimuskohteesta ja auttoivat tiivistämään tulokset temaattisiin kokonaisuuksiin (ks. teemat, taulukko 2). Tulosten yhteyteen on liitetty aineisto-otteita. Otteiden perään on lisätty vastaajan sukupuoli (N = nainen; M = mies; X = ei tiedossa), syntymävuosi, nykyinen työtehtävä sekä työkokemuksen kesto.

Tulokset

Vastajien taustatiedot

Vastajat (N = 144) olivat keskimäärin 45,5-vuotiaita, ja suurin osa heistä oli naisia (ks. taulukko 1). Työntekijät olivat kokeneita ammattilaisia ja työskennelleet sosiaalialan tehtävissä pitkään, keskimäärin lähes 15 vuotta. Nykyisessä työtehtävässä oli työskennelty yli viisi vuotta. Päihdehuollon päätösten valmistelu kuului työtehtäviin kuitenkin vain reilulla kolmanneksella. Tulos on yllättävä huomioiden sosiaalityöntekijöiden vahvan päätöksentekovastuun asiakkaidensa asiassa. Tulosta selittänee ennen kaikkea sektoroitunut työtapa, jossa erityisesti päihdepalveluiden päätösvaltaa on siirretty asiakasohjausyksiköihin. Lisäksi tämä tutkimus kohdistui kaikkiin päihteitä käyttäviä asiakkaita kohtaaviin sosiaalityöntekijöihin. Päihteitä käyttäviä asiakkaita kohdataan laajasti sosiaalityön eri alueilla, mutta päätösvastuu asiakasryhmän asioissa rajautuu tyypillisesti aikuissosiaalityön tai lapsiperheiden aikuis-

Taulukko 1. Vastajien (N = 144) tausta- ja työelämä tietoja

	M	SD	n	%
Ikä (vuosina; N=144)	45,5	10,1		
Sukupuoli (n=143)				
Mies			19	13,3
Nainen			124	86,7
Työskennellyt sosiaalialan tehtävissä (vuotta; N=144)	14,8	10,2		
Työskennellyt nykyisessä tehtävässä (vuotta; n=143)	5,3	6,2		
Työalue tällä hetkellä (N=144)				
Aikuissosiaalityö			71	49,3
Lapsiperhe- tai lastensuojelutyö			50	34,7
Päihdesosiaalityö			31	21,5
Mielenterveystyö			13	9,0
Maahanmuuttajasosiaalityö			9	6,3
Työvoiman palvelukeskustyö			9	6,3
Vammaissosiaalityö			9	6,3
Vanhussosiaalityö			8	5,5
Muu, kuten terveysosiaalityö, koulukuraattoritö			22	15,3
Työtehtäviin kuuluu päihdehuollon päätösten valmistelu tai tekeminen (n=141)			53	37,6

sosiaalityön työntekijöille. Työalueista korostui aikuissosiaalityö, jolla on keskeinen tehtävä päihdehuollossa, mutta myös muut työalueet olivat vastajien joukossa edustettuina.

Erityistä tukea tarvitsevat asiakkaat

Työntekijöistä valtaosa (n = 122; 85 %) tunnisti asiakaskunnassaan olevan erityistä tukea tarvitsevia päihteitä käyttäviä asiakkaita ja vain pieni osa (n = 8; 6 %) totesi, ettei asiakkaissa ole erityistä tukea tarvitsevia päihteitä käyttäviä henkilöitä. Kuitenkaan joka kymmenes (n = 14; 10 %) ei osannut sanoa, onko tunnistanut heitä. Kysyttäessä mahdollistaako tunnistaminen asiakkaan tukemisen, vastaukset olivat jakaantuneempia. Työntekijöistä 43 prosenttia (n = 62) totesi tunnistamisen mahdollistavan asiakkaiden laajemman tukemisen, kun reilun kolmanneksen (n = 50; 35 %) mukaan mahdollisuudet eivät olleet tunnistamisesta huolimatta lisääntyneet. Osa työntekijöistä (n = 24; 17 %) koki muutoksen arvioinnin haastavaksi.

Sosiaalityöntekijöiden avovastauksista löytyi useita kuvauksia tekijöistä, jotka yhdistetään erityistä tukea tarvitsevaan päihteitä käyttävään asiakkaaseen (taulukko 2). Paikannetut teemat ovat osin päällekkäisiä ja yhteen kietoutuneita, mutta niillä on myös omat erityispiirteensä. Seuraavassa avaamme tarkemmin kutakin teemaa aineisto-otteiden avulla.

Aineistossa yleisimmät tekijät, jotka tekevät päihteitä käyttävästä asiakkaasta erityistä tukea tarvitsevan, liittyvät *terveyteen*. Psykkisen terveydentilan haasteita nostetaan esiin useimmin ja niistä puhutaan mielenterveysongelmina, kaksoisdiagnoosina tai spesifeinä diagnooseina: ”mielenterveyspotilaat, joilla on erilaisia diagnooseja, ahdistusta, paniikkihäiriötä, masennusta, kaksisuuntainen mielialahäiriö” (N1965, työvoiman palvelukeskus, nykyisessä tehtävässä 2 vuotta). Myös päihde- ja psykkisiin ongelmiin yhdistyvät somaattiset sairaudet ja monisairaus tuodaan esiin erityisen tuen tarpeessa olevia määriteltäessä.

[A]ikuiset, jotka kärsivät päihderiippuvuuden lisäksi jostain muusta joko psykkisestä tai somaattisesta sairaudesta ja nämä edellyttävät samanaikaista kokonaisvaltaista hoitoa/kuntoutusta. (N1960, lapsiperheiden sosiaalityö tai lastensuojelu, nykyisessä tehtävässä 13 vuotta)

Päihderiippuvuuden yhdistyminen terveydellisiin haasteisiin tuottaa tarpeen vaativalle ja usein moniammatillisesti toteutettavalle hoidolle. Tämä heijastelee myös vahvasti SHL:n määritelmää, jossa nostetaan esiin yhtäaikaisten tuen tarve ja terveydentilaan liittyvät tekijät.

Sosiaaliisiin ongelmiin (mm. asunnottomuus, syrjäytyminen, rikollisuus, taloudelliset haasteet, työttömyys, tukiverkoston puute) liittyviä kuvauksia on aineistossa runsaasti. Näiden ei ole kuitenkaan tarvinnut vielä realisoitua; esimerkiksi jo asunnottomuuden uhka ja työntekijän tulkinta syrjäytymisvaarasta riittävät asiakkaan määrittämiseksi erityistä tukea tarvitseväksi henkilöksi. Myös rajausta erityisen tuen tarpeen ulkopuolelle tehdään, kuten seuraavassa: ”Ei kuitenkaan pelkää rahavaikeuksia, se ’hoituu’ sosiaaliohjauksen kautta” (N1969, aikuissosiaalityö, nykyisessä tehtävässä 2 vuotta). Näin ollen pelkkä taloudellisen tuen tarve ei näytä vastaajien kuvauksessa luovan tarvetta sosiaalityön erityisosaamiselle.

Työntekijät nostavat esiin *ongelmien kasautumisen* nimeämällä erityistä tukea tarvitseviksi sellaiset päihteitä käyttävät asiakkaat, joilla on useita samanaikaisia haasteita elämässä ja tarve monille palveluille.

Asiakkaat, joilla on yhtäaikaisesti ongelmia usealla eri elämän osa-alueella esim. asunnottomuus, terveys, talous jne. Mielestäni nämä asiakkaat tarvitsevat sosiaalityöntekijän etujen ajajiksi ja palveluiden suunnittelijoiksi ja järjestelijöiksi. (N1978, aikuissosiaalityö, nykyisessä tehtävässä 8 vuotta)

Sosiaalityöntekijät tunnistavat roolinsa muodostuvan erityisen tärkeäksi niissä tilanteissa, joissa asiakkaan haasteet useilla elämänalueilla asettavat tarpeen monenlaisille palveluille. Sosiaalityöntekijää tarvitaan koordinoimaan palvelukokonaisuutta ja ajamaan asiakkaan etua. Erityinen tuki määrittyy ammatillaisen tekemäksi asianajotyöksi sekä kokonaisuuden hallinnoinniksi. Työntekijät näyttävät omaksuneen laissa esiin tuodun usean yhtäaikaisten tuen tarpeen osaksi näkemystään erityistä tukea tarvitsevista henkilöistä.

Päihteitä ongelmallisesti käyttävät ovat yksi SHL:iin kirjattu esimerkkiryhmä, kun määritellään erityisen tuen tarpeessa olevia asiakkaita. Kun tarkastellaan sosiaalityöntekijöiden määrittelyjä näistä asiakkaista, työntekijät tekevät vastauksissaan tulkintaa siitä, *millainen päihdekäyttö heidän mielestään johtaa erityisen tuen tarpeeseen*. Niissä korostuu pitkäaikainen riippuvuus, aktiivinen päihdekäyttö ja huumausaineiden käyttö. Osa työntekijöistä toteaa kuitenkin kaikkien päihteitä käyttävien asiakkaiden olevan erityistä tukea tarvitsevia.

Kaikki, koska heidän psykkinen, somaattinen ja sosiaalinen kyvykkyytensä on usein alentunut. Lisäksi päihdeongelma, niin lievä kuin vakava-asteinen, uhkaa itsessään monenlaisista palveluista ulossulkemiselle. Moninkertainen marginalisaatoriski! (N1973, päihdehuollon sosiaalityö, nykyisessä tehtävässä 4 vuotta)

Asiakkailla kuvataan olevan moninaisia palvelutarpeita, ja vaikka itse päihderiippuvuus olisikin tulkittavissa lieväksi, asettaa se haasteita palveluiden saamiselle ja pahimmillaan työntää asiakkaan marginaaliseen asemaan. Päihdekäytöstä johtuva palveluista ”ulossulkeminen” johtaa erityisen tuen tarpeeseen ja täyttää samalla laissa esiin tuodun kuvauksen henkilön erityisestä vaikeudesta saada tarvitsemiaan palveluita.

Työntekijät nostavat myös esiin asiakkaiden *heikentyneen kyvyn huolehtia itsestä ja muista*. Todetaan, että ”neuropsykiatriset, neuropsykologiset ja kognitiivisiin kykyihin liittyvät haasteet ovat usein läsnä” (N1980, lapsiperheiden sosiaalityö tai lastensuojelu, nykyisessä tehtävässä 2 vuotta). Näiden haasteiden kuvataan olevan osin synnynnäisiä, mutta myös päihdeiden käytöstä johtuvia. Riippumatta haasteiden taustalla vaikuttavista tekijöistä

Taulukko 2. Työntekijöiden (N = 142) kuvaukset erityistä tukea tarvitsevasta päihdeitä käyttävästä asiakkaasta teemoiteltuna vastaajamäärittäin (n = vastaajamäärä)

Kuvaus (n)	Teema (n)
Psyykkinen terveys vaarantunut (44) Fyysinen terveys heikentynyt (12) Terveysten ongelmat, sairaudet (13)	Terveydelliset haasteet (57)
Asunnottomat (19) Asumisen vaarantuminen (9) Syrjäytyneet tai sen uhatta olevat (10) Rikollisuus (4) Taloudelliset haasteet (17) Tukiverkoston puute (10) Työvoiman ulkopuolella (3)	Sosiaaliset ongelmat (46)
Moniongelmaisuus (27) Tarve monille palveluille (17)	Ongelmien kasautuminen (44)
Riippuvuus, aktiivinen päihdekäyttö (27) Käytetty päihde laiton (12) Sosiaalityöntekijän ongelmalliseksi tulkitseminen käyttö (9)	Erityisen tuen tarpeeseen johtava, ongelmalliseksi tulkittu päihdekäyttö (43)
Vammaisuus, heikkolahjaisuus (12) Kognitiiviset kyvyt alentuneet (15) Muistiongelmat (5) Toimintakyvyn puutteellisuus (8) Vaarantaa oman tai läheisten tilanteen (8)	Heikentynyt kyky huolehtia itsestä ja muista (41)
Tarve palveluohjaukselle, haasteet saada palveluita (25) Haasteet palveluun sitoutumisessa, ei koe tarvetta palvelulle (15)	Vaikeus hakea ja saada palveluita (38)
Arjessa selviytymisen vaikeudet (16) Elämänhallinnan puutteellisuus (20)	Arjen ja elämänhallinnan haasteet (36)
Alaikäisten päihdekäyttö (14) Päihdekäyttö haastaa riittävän hyvän vanhemmuuden (24)	Perhetilanteeseen liittyvät haasteet (31)
Ikääntyneiden päihdekäytön erityispiirteet (6) Maahanmuuttajien palveluiden saamisen haasteet (3) Työelämässä olevien päihdekäyttö (5)	Muihin asiakasryhmiin liittyvät erityisen tuen tarpeet (13)

niillä on negatiivisia vaikutuksia arkeen ja elämänhallintaan sekä palveluiden hakemiseen.

Laissa on määriteltä, että *palveluihin hakeutumiseen ja niiden saamiseen liittyvät haasteet* ovat keskeisiä syitä erityisen tuen tarpeelle. Työntekijät kokevat palveluiden hakemiseen liittyvänä haasteena asiakkaiden puutteellisen tiedon oikeudestaan tarpeenmukaisiin palveluihin ja etuuksiin sekä jo edellä kuvatun päihdeiden ongelmakäytöstä johtuvan palveluista ulossulkemisen. Työntekijät kuvaavat myös päihderiippuvuudesta joh-

tuvaa palveluihin hakeutumisen ja sitoutumisen haastetta.

Erityistä tukea tarvitsevilla on vaikeuksia saada tai hakea (mm. päihdeidenkäytön takia) tarvitsemiaan palveluita ja heillä voi olla useita tuen tarpeita samanaikaisesti. Ottaen huomioon riippuvuuksiin liittyvän haasteen tunnistaa ongelmaa, ovat varmasti aika monet päihdeasiakkaat erityistä tukea tarvitsevia. (N1987, lapsiperheiden sosiaalityö tai lastensuojelu, nykyisessä tehtävässä 2 vuotta)

Palveluiden saamisen haasteisiin yhdistyy vahvasti myös kuvauksia asiakkaiden kohtaamista

elämänhallinnan haasteista. Arjesta selviytymisen haasteita täydennetään kuvaamalla etuuksien hakemisessa, sosiaalisessa kanssakäymisessä ja verkostoissa olevia puutteita sekä tarvetta monille palveluille. Päihderiippuvuus haastaa asiakkaan kykyä itsestään huolehtimiseen ja synnyttää tarvetta erityiselle tuelle.

[E]lämänhallinta on hyvin vähäistä tai sitä ei ole juuri lainkaan. Ei selviä niin sanotusta normaalista arjesta, etuudet hakematta, jää kotiin neljän seinän sisälle. On monen ammattiauttajan tarvetta. Asiakkaan tilannetta kuvaa sana kaoottisuus. (N1972, aikuissosiaalityö, nykyisessä tehtävässä 12 vuotta)

Työntekijät tuovat esiin myös *perhetilanteisiin liittyviä haasteita*, jotka johtavat päihteitä käyttävillä erityisen tuen tarpeeseen. Etenkin raskaana olevien tai alaikäisten lasten vanhempien päihdekäytön nähdään johtavan erityisen tuen tarpeeseen, joka koskettaa koko perhettä.

Toisinaan pelkkä päihdeongelma riittää siihen, että tarvitaan erityistä tukea koko perheelle. Esimerkiksi molemmat vanhemmat päihtyneitä, eivätkä kykene hetkelisesti huolehtimaan lapsestaan. Alkoholin käyttö ei pysy enää hallinnassa, vaikka lapsi on paikalla. (N1979, sosiaalipäivystys, aloittanut juuri nykyisessä tehtävässä)

Vanhempien päihdekäyttö voikin aiheuttaa sellaiset kasvuolosuhteet, jotka vaarantavat lapsen terveyttä ja kehitystä, mikä on SHL 3 §:n yksi kriteeri erityistä tukea tarvitsevalle lapselle. Myös alaikäisten lasten ja nuorten päihdekäytön nähtiin johtavan erityisen tuen tarpeeseen. Ikääntyneet, maahanmuuttajat ja vielä työelämässä olevat nähtiin tyypillisimmin *asiakasryhminä, joilla on muista asiakkaista poikkeavia erityistarpeita*. Esimerkiksi kielelliset ja kulttuuriset kysymykset täytyy huomioida maahanmuuttajien kanssa työskennellessä.

Miten erityistä tukea tarvitsevia päihteitä käyttäviä asiakkaita tuettiin?

Päihteitä käyttävien asiakkaiden tunnistaminen erityistä tukea tarvitseväksi on ensimmäinen askel palvelujen piiriin pääsemiselle. Tällöin käytettävissä on SHL:n laajentuneet mahdollisuudet tukea erilaisin toimintakäytännöin tällaisia asiakkaita. Meitä kiinnosti, miten SHL:n sosiaalityölle tarjoamat keinot oli otettu konkreettisesti käyttöön kuntien sosiaalityössä päihteitä käyttävien asiakkaiden kohdalla. SHL:n tarjoamasta keinovalikoimasta johdettiin väittämiä, joista tulokittiin lain soveltamista päihdehuollon kontekstissa (taulukko 3).

Yhdenkään väittämän kohdalla kyllä-vastauksen määrä ei ylittänyt kielteisten vastausten osuutta.¹ Sosiaalityöntekijän rooli sekä omatyöntekijänä että päätösten tekijänä oli vahvimmin käytössä; kuitenkin noin puolella vastaajista omatyöntekijä edustaa muuta ammattiryhmää. Myös päätöksentekijä näyttäisi olevan usein joku muu kuin sosiaalityöntekijä, vaikka vahvennettu 46 §:n mukainen päätöksentekomenettely sekä omatyöntekijyyden erityistä tukea tarvitsevalle edellyttäisi sosiaalityöntekijän prosessinjohtovuutta ja vastuuta päätöksenteosta. Asiakassuunnitelma ei näyttänyt myöskään nousevan täysin lain tarkoittamaan rooliin. Vain neljäsosa vastaajista koki, että palveluiden kirjaaminen on tällä asiakasryhmällä ylipäätään tarkempaa, ja vain noin joka kymmenes totesi, että niin sanottuja hoidon ja huolenpidon turvaavia, SHL:n 46 §:n mukaisia vahvennettuja päätöksiä tehdään päihteitä käyttävien asiakkaiden kohdalla. SHL luotiin mahdollistamaan paremmin moniammatillista tukea. Siitä huolimatta jopa kolme neljästä vastaajasta koki, ettei viranomaisyhteistyö asiakkaiden asiassa ole lain myötä parantunut. Kokonaisuutena tämä näyttää heijastuvan päihteitä ongelmallisesti käyttävien asiakkaiden palvelujen saantiin, jonka ei koeta juurikaan parantuneen. Vastausten perusteella näiden asiakkaiden hyvinvoinnin seurannassa on huomattavia puutteita ja ryhmän palveluita ei juurikaan kehitetä.

Työntekijöillä oli mahdollisuus avovastauksessa tarkentaa taulukossa 3 lueteltujen väittämien lisäksi ”muuta seurauksia, mitä erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan tunnistamisessa on hänen työssään ja organisaatiossaan seurannut”. Tämän mahdollisuuden käytti 46 vastaajaa. Kysymykseen vastanneista suurin osa (n = 25; 54 %) kuvasi, ettei muutosta ole heidän mielestään tapahtunut tai sitä on tapahtunut vain joillain osa-alueilla. Joissain tapauksissa (n = 6; 13 %) muutokselle ei ollut aiempien hyvien käytäntöjen vuoksi ollut tarvetta:

Kunnassamme ko. asiakkaisiin on panostettu jo aiemmin ja tämän kokoisessa kunnassa yhteistyö pelaa eri toimijoiden kesken. (N1964, lapsiperheiden sosiaalityö tai lastensuojelu, nykyisessä tehtävässä 1 vuosi).

Asiakasryhmän palvelutarpeen täyttäminen ja sujuva yhteistyö olivat olleet osassa kunnista mah-

¹ Väittämät muotoiltiin lain hengen mukaan siten, että kyllä-vastaukset indikoivat keinojen käyttöä työssä asiakasryhmän parissa.

Taulukko 3. Erityistä tukea tarvitsevan päihdettä käyttävän asiakkaan tunnistamisen seuraukset työntekijöiden (N = 144) arvioiden mukaan

	Kyllä n (%)	Ei n (%)
Erityistä tukea tarvitsevien päihdettä käyttävien asiakkaiden omatyöntekijä on sosiaalityöntekijä	71 (49,3)	73 (50,7)
Erityistä tukea tarvitsevien päihdettä käyttävien asiakkaiden päätökset tekee sosiaalityöntekijä	66 (45,8)	78 (54,2)
Asiakassuunnitelmaan kirjataan palvelut tarkemmin kuin muilla asiakkailla	35 (24,3)	109 (75,7)
Asiakassuunnitelmassa erotellaan välttämättömät palvelut, joista päätökset tehdään SHL 46 § perusteella	16 (11,1)	128 (88,9)
Päihdettä käyttävät asiakkaat saavat paremmin palveluita kuin ennen	9 (6,3)	135 (93,8)
Yhteistyö erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden kanssa töitä tekevien viranomaisten kesken on parantunut	38 (26,4)	106 (73,6)
Kunnassani seurataan erityistä tukea tarvitsevien päihdettä käyttävien asiakkaiden hyvinvointia ja kehitetään heidän palveluitaan	16 (11,1)	128 (88,9)

dollisia jo ennen lakimuutosta. Vain kuusi vastaa-
jaa (13 %) kertoi, että muutokset olivat olleet po-
sitiivisia. Laki ei ollut tuonut mukanaan toivot-
tuja muutoksia, ja näitä muutoksen puuttumisen
negatiivisia puolia tuotiin selvästi useammin esiin
(n = 14; 30 %).

Työssäni ei ole selitetty eikä koulutettu asiaan liittyen.
Teemme arvioita ilman erityistä päihdetyön osaamista
ja yritämme epätoivoisesti saada asiakkaillemme palve-
luita siitä päättävän ohjausryhmän kautta. (N1988, lap-
siperheiden sosiaalityö tai lastensuojelu, nykyisessä tehtävässä 3 vuotta)

Otteessa työntekijä kuvaa sekä lainsäädännön
muutoksiin että päihdetyön sisältöihin liittyvän
koulutuksen puutteellisuutta. Tämä yhdistetty-
nä asiakkaiden tarvitsemien palveluiden saamisen
haasteisiin tuottaa työntekijälle ammattieettisesti
raskaan päätöksentekotilanteen. Erityistä tukea tar-
vitsevan asiakkaan tunnistamiseen liittyy oletus siitä,
että asiakkaan mahdollisuudet palveluihin paranisi-
vat, mikä ei kuitenkaan aina realisoidu käytäntöön:

[E]simerkiksi terveys- tai päihdepalvelujen saamista
ei erityistä tukea tarvitsevan status edistä millään ta-
valla. (N1976, aikuissosiaalityö, nykyisessä tehtävässä
7 vuotta).

Tämä tuo esiin konkreettisesti sen, mihin
epätasa-arvoisuus palvelujen saamisessa on osas-
sa kunnista johtanut.

Erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan määritelmä
on tuottanut kunnissa jonkin verran organisatorisia
ja työnjaollisia muutoksia (n = 13; 28 %). Organi-
satorisia muutoksia pyritään lakimuutoksen myötä

toteuttamaan siten, että ”[o]rganisaation palvelu-
ketjua sujuvoitetaan (X1972, lapsiperheiden sosiaa-
lityö tai lastensuojelu, nykyisessä tehtävässä 1 vuosi).
Osa työntekijöiden kokemuksista on kuitenkin
negatiivisesti värittyneitä (n = 5; 11 %).

Omassa työympäristössä [erityistä tukea tarvitsevan]
termin auki kirjoittaminen ja määrittely on ollut on-
tuvaa ja haastavaa. (...) Määrittely saattaa olla hyvin
subjektiivista, joka ei lisää asiakkaiden tasa-arvoisuutta.
Ko. termi on myös vaikuttanut sosiaalityöntekijöiden
ja sosiaaliohjaajien työnjakoon, myös hyvin negatiivisesti.
(N1976, aikuissosiaalityö, nykyisessä tehtävässä 5 vuotta)

Työntekijä kuvaa määrittelyn tulkitsemisen ja
käyttöönottamisen olleen haasteellista, jolloin se
ei ole toiminut tavoitteidensa mukaisesti. Organi-
satoriset muutokset voivat lisätä myös eri ammatti-
ryhmien vastuunjaon haasteita. Esimerkiksi päihde-
ja mielenterveyspalvelut sekä aikuissosiaalityö
ovat etsineet omaa paikkaansa muuttuneissa or-
ganisaatorakenteissa. Moniammatillisessa päihde-
työn kontekstissa sosiaalityö etsii paikkaansa myös
suhteessa terveydenhuollon ammattilaisiin. Am-
matilliset rajanvedot heijastuvat myös omatyöntekijälle
kuuluvan roolin ottamiseen. Päihdehuollon
tehtävien siirtyessä terveydenhuollon piiriin
sosiaalityön rooli kaventuu helposti taloudellisen
ja asumiseen liittyvän tuen antamiseen.

Työnjaon siirto terveydenhuollon ihmisil-
le, jotka hoitavat nykyään päihdehuollon tehtä-
viä. (...) Sosiaalityöntekijän tehtäväksi jää asu-
miseen ja taloudellisiin seikkoihin liittyvät asiat.
(M1974, vammaissosiaalityö, nykyisessä tehtävässä
1 vuosi)

Työntekijät (n = 5; 11 %) tuovat jonkin verran esiin myös asiakastyössä tapahtuneita muutoksia.

Asiakas otetaan enemmän ja aktiivisemmin oman elämän suunnitteluun, ja monialainen yhteistyö on parantunut. (N1964, lapsiperheiden sosiaalityö tai lastensuojelu, nykyisessä tehtävässä 5 vuotta).

Erityisen tuen tarpeen tunnistaminen voikin parhaimmillaan edistää asiakkaan osallisuutta ja sujuvoittaa moniammatillista työskentelyä. Lisäksi työntekijät nostavat esiin palveluohjauksen lisääntymisen, kun tarve on uuden lain myötä paremmin tunnistettu ja tunnustettu.

Pohdinta

Tavoitteenamme oli selvittää sosiaalityöntekijöiden tulkintoja siitä, milloin päihkeitä ongelmallisesti käyttävä asiakas määrittyy sosiaalihuoltolain (SHL) esittelemään *erityistä tukea tarvitsevan* asiakkaan kategoriaan. Toiseksi tarkastelimme, mitä konkreettisia käytäntöjä tästä asiakkaiden tunnistamisesta on seurannut. Näiden tutkimuskysymysten kautta pyrimme ymmärtämään SHL:iin kiinnittyviä päihdesosiaalityön käytäntöjä ja osoittamaan tulosten valossa kohtia, joihin päihkeitä käyttävien asiakkaiden oikeuksien toteutumiseksi on hyvä kiinnittää huomiota.

Erityistä tukea tarvitseva asiakas tunnistettiin käsitteenä hyvin, ja sosiaalityöntekijöistä valtaosa tunnisti heitä omista päihkeitä käyttävissä asiakkaissaan. SHL:n 3 §:n mukaan *erityistä tukea tarvitseva* on asiakas, jolla on erityisiä vaikeuksia hakea ja saada palveluita. Nämä kriteerit tunnistettiin ja niiden täyttymistä kuvattiin liittämällä erityistä tukea tarvitsevaan päihkeitä käyttävään asiakkaaseen monenlaisia piirteitä. Usein nämä piirteet olivat kiinteässä vuorovaikutussuhteessa keskenään; haasteet yhdellä alueella lisäsivät riskiä myös toisaalla. Erityisen tuen tarpeessa olevien asiakkaiden päihdeongelma näyttäytyy ”ilkeänä ongelmana”, joka on monisyinen ja vaikeasti hallittavissa (Rittel & Webber 1973). Päihdeongelman laajat vaikutukset yksilön elämänhallintaan tulevat näkyväksi. Päihderiippuvuus aiheuttaa erilaisia hyvinvoinnin vajeita, kuten tämänkin tutkimuksen tuloksista on tulkittavissa. Erityistä tukea tarvitseva päihkeitä käyttävä asiakas tarvitsee moniammatillista tukea, koska hänen tilanteessaan yhdistyvät terveydelliset ja elämänhallintaan liittyvät haasteet, syrjäytyminen sekä erilaiset sosiaaliset

ongelmat (ks. Saari 2015; Murto 1991; Storbjörk & Room 2008). Nämä johtavat edelleen heikentyneeseen kykyyn huolehtia itsestään ja asioistaan sekä haasteisiin palveluihin hakeutumisessa ja niiden saamisessa.

Sosiaalityöntekijöiden kuvauksissa piirtyi kuva asiakasryhmästä, joka on eittämättä erityistä tukea tarvitseva SHL:n tarkoittamalla tavalla. Tutkimuksen tulosten pohjalta näyttää kuitenkin siltä, että lain tarjoamia keinoja parantaa päihkeitä käyttävien asiakkaiden asemaa, kuten sosiaalityöntekijä omatyöntekijänä (42 §), hoidon ja huolenpidon turvaavien päätösten käyttö (46 §) sekä monialainen yhteistyö (40 §), ei ole otettu täysimääräisesti käyttöön asiakasryhmän tukemisessa.

Esimerkiksi SHL:n lupaus sosiaalityöntekijästä erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan omatyöntekijänä ei tämän tutkimuksen perusteella ole toteutunut. Vain alle puolella erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden omatyöntekijöistä oli SHL:n edellyttämä koulutus. Koulutusvaatimuksesta voidaan kuitenkin poiketa, jos asiakkaalla jo on tuttu työntekijä. Laissa pyritään turvaamaan myös asiakkassuhteiden jatkuvuutta. Tällöin kuitenkin edellytetään, että työntekijän työparina tai tiimissä on sosiaalityöntekijän koulutuksen saanut asiantuntija. (HE 164/2014, 136.) Tutkimuksen perusteella vaikuttaa siltä, että tätä ei ole joko osattu, resurssipulassa pystytty tai haluttu ottaa käytännöksi. Omatyöntekijän asiantuntemukseen ja sen ylläpitoon koulutuksin on syytä kiinnittää huomiota, jotta hallituksen esityksen tavoite riittävästä asiantuntemuksesta ja asiakkaan oikeusturvasta toteutuu (HE 164/2014, 14).

Myöskään SHL:n tavoite tehdä omatyöntekijästä prosessinjohtaja, jonka tehtävänä on huolehtia asiakkaan palvelujen yhteensopivuudesta, koordinoita moniammatillista yhteistyötä ja varmistaa palvelukokonaisuuden tarpeenmukaisuus ja toimivuus (HE 164/2014, 132, 136), ei näyttänyt toteutuvan. Muille viranomaisille on asetettu vahva velvoite osallistua asiakkaan palvelujen suunnitteluun omatyöntekijän pyynnöstä (SHL 41 §). Varsin moni tutkimukseen osallistunut sosiaalityöntekijä koki, ettei laki ollut parantanut viranomaisyhteistyötä.

SHL:n 46 §:n mukaan erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan päätöksiä voidaan tarvittaessa tehdä kahden ammattilaisen voimin; omatyöntekijä ja toinen sosiaalityöntekijä mieltivät yhdessä, mitkä palvelut on tärkeä turvata. Toinen työntekijä voi myös estää mahdollisen mielivallan käytön tai asi-

akkaan huonon kohtelun (Hämeen-Anttila 2015). Näiden hoidon ja huolenpidon turvaavien päätösten pitäisi toimia myös asiakkaan kokonaisvaltaisen palvelupaketin toimivuuden varmentajana ja moniammatillisen yhteistyön takeena. Koska päihteitä ongelmallisesti käyttävien tuen saamisessa on ollut vakavia puutteita, tällainen vahvennettu päätöksentekomenettely voisi osaltaan turvata asiakkaiden perusoikeuksien toteutumisen. Tämä mahdollisuus tunnettiin kuitenkin erittäin huonosti, eikä SHL:n 46 §:n mukainen päätöstyyppi ollut käytössä. Tieto siitä, että uusi laki ei ole myöskään johtanut erityisen tuen tarpeessa olevien päihteitä käyttävien asiakkaiden parempaan palveluiden saantiin, hyvinvoinnin seuraamiseen ja palveluiden kehittämiseen, on hälyttävä.

Näyttää siltä, että usein erityisen tuen tarve voi syntyä tai ainakin vaikeutua palvelurakenteesta itsestään johtuvista syistä, kuten palvelujen joustamattomuudesta, verkostoissa olevista puutteista, organisaatorakenteista tai moniammatillisen yhteistyön välisistä rajanvedoista (ks. Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019; Kuusisto & Ranta 2020). Päihteistä riippuvaisten ihmisten elämää leimaa usein huono-osaisuuden kasautuminen ja hyvinvoinnin vajeet (ks. Saari 2015). Sosiaalityöntekijä asettuu eettisesti tärkeään rooliin ja tekee haastavaa työtään asiakkaan edun ja järjestelmän rajapinnoilla, usein puutteellisin resurssein. Asiakkaan erityisen tuen tarpeen tunnistaminen nousee merkittävään rooliin (ks. Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019), samoin kuin organisaation kyky turvata työskentelyn edellytykset ja tarpeenmukaisen palvelupolun toteutuminen.

Tarkastelimme tässä tutkimuksessa SHL:n esittelemää käsitettä erityistä tukea tarvitsevista asiakkaista. Tutkimusasetelmassamme olemme rajanneet tarkastelun päihteitä käyttäviin asiakkaisiin ja siihen, miten työntekijät tulkitsevat erityisen tuen tarpeen käsitettä tässä asiakasryhmässä. Päihdeongelmia kohdataan kaikilla sosiaalityön alueilla, mikä näkyy tämänkin tutkimuksen vastauksissa. Siten tutkimuksella on laajaa relevanssia sosiaalityön kenttää ajatellen. SHL:n tarkoittamaa erityisen tuen tarpeessa olevan käsitettä määrittelevää tutkimusta ei ole juuri tehty aikuissosiaalityössä (vrt. Kuorelahti & Volanto 2019; Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019), joitakin opinnäytteitä lukuun ottamatta (ks. Pesonen 2019; Leppäkoski 2018). Erityisen tuen tarpeessa olevan määrittelyä on perusteltua tehdä, jotta tunnistetaan käytännön sosiaalityössä tehtäviä rajanvetoja. Niillä

on suuri merkitys sille, saavatko asiakkaat palveluja, joita he tarvitsevat ja joihin heillä on oikeus.

Tutkimuksesta tehtäviä johtopäätöksiä rajaa se, että SHL ei ole ainoa laki, jota sovelletaan päihteitä käyttävien asiakkaiden tilanteissa (Poikonen & Kekoni 2019). Esimerkiksi päihdehuoltolaisla (41/1986) säädetään subjektiivisesta oikeudesta tarpeenmukaiseen hoitoon. Väitämme kuitenkin, että toimivan palvelukokonaisuuden varmistamisessa SHL:lla on tärkeä asema. Tutkimuksen tulokset pohjautuvat 144 vastaajan tuottamaan laadulliseen aineistoon, jota on rikastettu kvantitatiivisella jakaumatarkastelulla. Kvantitatiivisista tuloksista tehtäviä johtopäätöksiä rajaa se, ettei meillä ole tietoa tutkimuksen kadosta.

Erityisen tuen tarpeessa olevien asiakkaiden tunnistamiseen liittyy myös riskejä, jotka konkretisoituvat erityisesti, jos asiakas jää perusteelta kategorian ja sen tuomien laajempien palveluiden ulkopuolelle. Tällöin asiakasryhmään kuulumattomien asiakkaiden tilanne voi vaikeutua, mikäli resurssit kohdennetaan vain erityistä tukea tarvitseville (ks. Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019). Lailla tavoiteltiin erityisesti heikoimmassa asemassa olevien tukemista. SHL:n mahdollisista tulkittavaihtoehdoista pitäisi valita parhaiten tätä tavoitetta edistävät. Sosiaalityöntekijöiden yksilöllinen harkinta nousee päätöksenteossa merkittävään rooliin. Päihteitä käyttävien asiakkaiden tarpeet vaihtelevat kertaluonteisesta jatkuvaan, moniammatilliseen tukeen. Asiakkaiden tilanteiden heterogeenisyys aiheuttaa haasteita palvelujen organisoinnille ja hoidon onnistumiselle. Tarvitaan sekä järjestelmä- että yksilötason tietoa siitä, missä määrin tuotetun palveluvalikoiman avulla saavutetaan asiakkaalle merkityksellisiä ja yhteiskunnallisia vaikutuksia. Palveluita on perusteltua kohdentaa ja ohjata asiakkaita joko perus- tai erityispalveluihin ilmenevän tarpeen mukaan (Kananoja ym. 2011; Mutka 1998). Koska SHL:n tarkoitus oli samanaikaisesti tukea sekä heikoimmassa asemassa olevia että keskittyä ennaltaehkäisyyn, erilaiset tuen tarpeet on syytä tunnistaa. Yksilölläinen asiakassegmentointi voisi auttaa suuntaamaan palveluita paremmin asiakkaan tarpeen mukaan ja kohdentamaan palveluita oikea-aikaisesti. Asiakassegmentoinnin ja sen vaikuttavuuden tutkimus on kuitenkin ollut toistaiseksi vähäistä (vrt. TreAdd-tutkimusryhmä).

Päihteitä ongelmallisesti käyttävät on laissa ja hallituksen esityksissä nimetty keskeiseksi SHL:n kohderyhmäksi. Tutkimus on tuottanut tietoa sii-

tä, missä sosiaalityön asiakastilanteissa yksilö, jolla on päihdeongelma, määrittäyty erityistä tukea tarvitseväksi. Jatkossa voisi olla perusteltua selvittää, miten muut asiakasryhmät tulevat ymmärretyksi erityisen tuen tarpeen näkökulmasta. Työntekijä soveltaa lakia arvioidessaan asiakkaidensa palvelutarpeita ja tehdessään niihin liittyviä päätöksiä. Tästä näkökulmasta ei ole yllättävää, että alueen harvalukuiset tutkimukset keskittyvät juuri työntekijöiden tekemään tulkintatyöhön (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019; Leppäkoski 2018; Pesonen 2019). Vaikeudet tulkintatyössä voivat johtaa riit-

tämättömään tukeen ja lisätä riskiä asiakkaiden väliinpuotoamiseen palvelujärjestelmästä. Juuri tähän haasteeseen SHL yrittää vastata. Ajattelemme, että ymmärrys lain tarkoituksesta ja erityisen tuen tarpeesta olevien piirteistä voi tukea sosiaalityöntekijöitä työssään. Tutkimus on ollut siis myös kollektiivisen ymmärryksen sanoittamista. Kuva erityistä tukea tarvitsevasta päihdeistä käyttävästä asiakkaasta on tämänkin tutkimuksen jälkeen monipolvinen. Asiakkaiden erityisen tuen tarpeiden tunnistamiseksi tarvitaan aina sosiaalityöntekijän yksilökohtaista tulkintatyötä.

Saapunut 20.11.2020
Hyväksytty 4.3.2021

KIRJALLISUUS

- Blomgren, Sanna (2016) Asiakkaat julkisissa palveluissa – helppous ja mutkattomuus vai epävarmuus ja läpinäkymättömät toimintatavat. Teoksessa Sanna Blomgren & Jouko Karjalainen & Pekka Karjalainen & Minna Kivipelto & Paula Saikkonen & Pippi Saikku (toim.) Sosiaalityö, palvelut ja etuudet muutoksessa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 41–73.
- Edman, Johan & Stenius, Kerstin (2007) On the margins: Nordic alcohol and drug treatment 1885–2007. Helsinki: NAD.
- Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (2004) Hyvinvointivaltio. Houkutteleva lupaus vai karvas pettymys. Tampere: Tampere University Press.
- HE 164/2014. Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 15/2017. Hallituksen esitys eduskunnalle maakuntien perustamista ja sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisen uudistusta koskevaksi lainsäädännöksi sekä Euroopan paikallisen itsehallinnon peruskirjan 12 ja 13 artiklan mukaisen ilmoituksen antamiseksi.
- Hiekka, Eija & Talvensola, Sivi (2019) Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen sosiaaliamiehen selvitys vuodelta 2018. Raportteja 45. Jyväskylä: Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Verkkoaineisto: <http://koskeverkko.fi/julkaisut/julkaisut-keski-suomen-sosiaalialan-osaamiskeskuksen-raportteja/> (luettu 19.1.2021)
- Hämeen-Anttila, Lotta (2015) Mitä laki edellyttää 1.4.2015? Sosiaalihuoltolain yleiset periaatteet ja toimintatavat. Sosiaalihuoltolain aluekierros, kevät 2015. Verkkoaineisto: <https://www.youtube.com/watch?v=SRsT3DgeYnU> (luettu 13.10.2017)
- Julkunen, Raija & Saari, Juho (2013) Hyvinvointivaltion reformointi – Paul Piersonin institutionalismi. Teoksessa Juho Saari & Sakari Taipale & Sakari Kainulainen (toim.) Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisu A, 307–326.
- Kananoja, Aulikki & Marjamäki, Pirjo & Lähteinen, Martti (toim.) (2011) Sosiaalityön käsikirja. Helsinki: Tietosanoma.
- Kaukonen, Olavi (2019) Päihdehuollon kehitys ja sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 23–47.
- KHO 22.9.2000 T 2366.
- Krippendorff, Klaus (2013) Content analysis: An introduction to its methodology. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kuorelahti, Marianne & Volanto, Sinikka (2019) Näkökulmia erityisen tuen tarpeen määrittelyyn. Teoksessa Minna Zechner (toim.) Näkökulmia palvelutarpeen arviointiin. Raportteja ja selvityksiä 144. Seinäjoki: Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B.
- Kuusisto, Katja & Kalliomaa-Puha, Laura (2019) Päihdeongelmaisten asiakkaiden asema ja oikeudet – mitä sosiaalihuoltolain uudet välineet tarkoittavat päihdehuollossa? Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 83–113.
- Kuusisto, Katja & Ranta, Johanna (2020) Psykososiaalisen päihdetyön asema Suomessa 1900-luvulta nykypäivään. Teoksessa Johanna Moilanen & Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) Sosiaalityön käänteet. Jyväskylä: SoPhi, 112–140.
- Leppo, Anna & Perälä, Riikka (2017) Remains of care: opioid substitution treatment in the post-welfare state. *Sociology of Health & Illness*, 39 (6), 959–978.
- Leppäkoski, Kati (2018) Polkuja erityistä tukea tarvitsevien toimeentulotukiasiakkaiden palveluun. Tarastelussa Kelan ja kunnan yhteistyö. Sosionomi YAMK-opinnäytetyö. Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu XAMK.
- Murto, Lasse (1991) Huono-osaisimpien päihdeongelmaisten asemasta palvelujärjestelmässä. *Alkoholi-politiikka* 56 (1), 45–50.

- Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. Asian-
tuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointi-
valtion jälkeen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Partanen, Aini & Kuussaari, Kristiina (2019) Päihdeon-
gelmaisten palvelujärjestelmä muokkautuu yhteis-
kunnan muutosten myötä. Teoksessa Aini Pehko-
nen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oi-
keus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 315–
347.
- Pehkonen, Aini & Kekoni, Taru & Kuusisto, Katja
(2019) On aika puhua päihdeongelmaisten asiak-
kaiden oikeudesta päihdehuoltoon. Teoksessa Ai-
ni Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto
(toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vasta-
paino, 7–20.
- Pesonen, Nea (2019) Erityisen tuen tarpeessa olevat asi-
akkaat. Sosiaalityöntekijöiden määrittelyitä ja poh-
dintoja käytännön konteksteissaan. Pro gradu -tut-
kielma. Helsingin yliopisto: Valtiotieteellinen tie-
dekuuta.
- Poikonen, Heidi (2013) Päihdehuollon lainsäädännöl-
linen kehitys. Oikeus 42 (4), 405–425.
- Poikonen, Heidi & Kekoni, Taru (2019) Asiakkaan oi-
keudet ja niihin vaikuttavat tekijät päihdepalveluis-
sa. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Kat-
ja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tam-
pere: Vastapaino, 49–82.
- Poikonen, Heidi (2017) Perusoikeussääntelyn vaiku-
tuksista oikeuteen saada päihdepalveluja. Teokses-
sa Eeva Nykänen & Laura Kalliomaa-Puha & Yrjö
Mattiila (toim.) Sosiaaliset oikeudet – näkökulmia
perustaan ja toteutumiseen. Helsinki: Terveyden ja
hyvinvoinnin laitos.
Päihdehuoltolaki 41/1986.
- Rittel, Horst & Webber, Melvin (1973) Dilemmas in
a general theory of planning. Policy Sciences 4 (2),
155–169.
- Saari, Juho (2015) Huono-osaiset – elämän edellytyk-
set yhteiskunnan pohjalla. Helsinki: Gaudeamus.
Sosiaalihuoltolaki 710/1982.
Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
- Sosiaalihuoltolain soveltamisopas (2017) Helsin-
ki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja
2017:5. Verkkoaineisto: [http://urn.fi/URN:IS-
BN:978-952-00-3959-2](http://urn.fi/URN:IS-BN:978-952-00-3959-2) (luettu 17.11.2020)
- Storbjörk, Jessica & Room, Robin (2008) The two wor-
lds of alcohol problems: who is in treatment and
who is not? Addiction Research & Theory 16 (1),
67–84.
- STM. Verkkoaineisto: [https://valtioneuvosto.fi/-
/1271139/yliopistotaseeseen-sosiaalityon-tutki-
mukseen-voi-hakea-rahoitusta-lokakuussa-tut-
kimuksen-painopisteet-on-maaritely](https://valtioneuvosto.fi/-/1271139/yliopistotaseeseen-sosiaalityon-tutki-
mukseen-voi-hakea-rahoitusta-lokakuussa-tut-
kimuksen-painopisteet-on-maaritely) (luettu
28.1.2021)
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2009) Laadullinen
tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- TreAdd-tutkimusryhmä. Verkkoaineisto: [https://re-
search.tuni.fi/treadd-fi/paihdeongelmaisten-asia-
kassegmentoinnin-kaytettavyys-palvelusuunnitte-
lussa-ja-sen-vaikutukset-asiakkaiden-hyvinvoin-
tiin-ja-paihdekayttoon-2019/](https://re-
search.tuni.fi/treadd-fi/paihdeongelmaisten-asia-
kassegmentoinnin-kaytettavyys-palvelusuunnitte-
lussa-ja-sen-vaikutukset-asiakkaiden-hyvinvoin-
tiin-ja-paihdekayttoon-2019/) (luettu 28.1.2021)

ENGLISH SUMMARY

Katja Kuusisto & Eeva Ekvist & Laura Kalliomaa-Puha: Social workers' interpretations of substance abusing clients in need of special support (Erityistä tukea tarvitsevat päihkeitä ongelmallisesti käyttävät asiakkaat sosiaalityöntekijöiden tulkinnossa)

Although the welfare state is founded on the premise of equal access to social welfare and health services, people with substance abuse problems have long faced significant challenges securing this access. The new Social Welfare Act (1301/2014) introduced a novel category of clients in need of special support, to whom social workers are both entitled and obliged to offer more resources than to others. The act specifically mentions people with substance abuse problems as one typical group who often meet the special needs criteria. It is plausible that a substance abuse problem in particular can complicate the task of finding and accessing appropriate services. This article examines social workers' interpretations of substance abusing clients in need of special support and examines the

practical implications of the identification of this group. The data was collected in 2017 by a semi-structured questionnaire among social workers (N=144) who encounter substance abusing clients in their work. The data was analysed by using quantitative (frequencies) and qualitative (content analysis) methods.

Social workers' interpretation of the distinctive features of people in need of special support is central in terms of access to services. This interpretation also determines the degree of support and range of services made available to clients. It was found that social workers did recognize the new category of clients, but were not familiar with the new tools specified in the act to help those clients, even though the act had been in force for two years at the time. In other words, the act has failed to deliver what it promised to clients in need of special care, at least in the substance abuse context. Professional development is needed.

Keywords: social welfare act, special support, substance using client, social work, social worker.

KIRJOITTAJAT

Kuusisto, Katja, sosiaalityön tenure track -professori, Tampereen yliopisto (katja.kuusisto[at]tuni.fi)

Ekqvist, Eeva, yliopisto-opettaja, Tampereen yliopisto

Kalliomaa-Puha, Laura, sosiaalioikeuden professori, Tampereen yliopisto